

Изобщо, когато научното съчинение е цялостно произведение и е съчинение на индивидуален творец или е просто характерно за епохата или за страната, то е съпоставимо с паралелните и конгениалните за него художествени системи по своя патос, рисунок, форми, резултати, по сюжет и духовни персонажи, каквито са за учения проблемите и противоречията, които се е заел да разрешава.³

Такива изследвания биха допринесли много за типологията на духовната дейност.

Но освен в глобален мащаб науката и поезията се пресичат и в своите микроелементи. Вгледайте се в научната терминология и ще останете поразени от това, до каква степен е пропита тя с метафоричност: „вълна“, „поле“, „атом“ — индивидуум; точка=убождане, срв. „остря“⁴; „склонение“ — също „климат“ от гр. *κλίμα* скат, склон; „падеж“; абстракция (буквално=„отделяне“ в лат. ез.); „кристал“=лед; „решетка“, „дупка“, „йон“=който идва; паралелни — *παράλληλοι* — „един до друг“, така че „паралелни“ значи „близнаци“. И понеже научната терминология се гради преди всичко на корени от гръцки и латински език, реших да залегна над тези корени и изучавайки древногоръцки език, ми стана ясно колко полезно е за съвременните учени, употребяващи своите термини безотговорно, да се замислят върху техния произход (за развиване на научното въображение: може би ще се натъкнат на нещо). . . А там, в основата на термина, като правило лежи метафора. Така че от един извор тече поезия и естествознание. Полезно ще бъде да се проведе изследване „Метафората като термин в естествознанието“, в което ще се проявят образните основи на естествените науки.⁵

³ В Енгелсовата „Диалектика на природата“ срещаме важен за нас обрат на речта: „Дарвин не е подозирал каква горчива сатира е написал за хората и особено за своите съотечественици, когато *доказа*, че свободната конкуренция, борбата за съществуване, която икономистите величаят като най-велико историческо постижение, е нормално състояние на животинския свят.“ (Преводът е взет от „Маркс. Енгелс. Съчинения“, Т. 20. 1966, с. 355. Бел. на прев.; подчертаното от авт.)

Тук Енгелс съвършено правилно е видял, че всяко научно съчинение има наред с осъзнаваните като цел научни значения още и неподозирани значения, има сказ, притча, наивно-непосредствен израз на това, което е отвъд душата, на душата, което е закъмлено от майките. . . Така че научното съчинение изпълнява ролята и на обивка на притча (тук — сатира).

Притчата е алгория, параболa, иносказание, т. е. под формата на едно се говори за нещо друго или сходно. Когато се говори за законите на природата, се има пред вид вътрешното съдържание на веществото: *предполага* се, че наред с него веществото има съдържание, несъпадащо с видимото, значи и веществото е притча, във всеки случай — структурата на веществото, различните варианти на неговия строеж.

Но притчата е и намеки, и нравствено поучение, и пример за човека. Всяка картина на света е възпитателна, тя е пример за структура, за стройност, ред, образование. (Т. е. служейки си с термините на Кант, теоретическият разум е практичен, знанието е етично, природата — свобода.) Тя изхожда от строежа на местната природа — а националната картина на света е продиктувана от местната природа — съгласява се в устройството на местния „антропос“ и после се връща обратно: изхожда от човешките глъбини и преминавайки през природата, след като е преобработила на неясвоа неосъзнат вътрешен (в това число и социален) строеж и след като се е преобразила в космос, се връща назад, в човешкото, вече като *обективна* картина на вселената, модел на света, с който хората трябва да съобразяват поведението си като с матрица за разбираване и на своя вътрешен свят, на душевната си нагласа.

⁴ Също така на гр. език: точка = *σπίρη* и *σπίρης* — „убождане“ от *σίζω* — бода, срв. „астигматизъм“ на зрението. И на лат. език *punctum* — „убождане“, срв. фр. *point* — точка, „острига“.

⁵ Може да се предложи идея и за такава работа: „Образи в мисленето на физиците. (Тяхната роля в качественото представяне на явленията и диалог с количествено-математическо описание).“ Работата е там, че физикът схваща и изразява своя предмет (неживите структури на вселената и веществото) чрез думи и формули. И в двата случая той си служи с алгория, т. е. представя си едно (своя предмет), а се изразява посредством друго (защото нито думата, нито числото не са предмет на физиката). „Ток“, „вълна“, „корпускулa“ („частица“) са, както се казва, метафори, у-слов-ности, които, възникнали веднъж, придобиват правото на точни термини. Т. е. морската вълна не е метафора, но звуковата вълна във въздуха, вълните в електромагнитното поле и вълновите теории за светлината и веществото вече имат преносно значение: не си мислиш точно това, а само си го представяш така. Винаги всяко откритие на физиката,

Но за какво е нужно това? Няма ли да бъде просто една игра на ума?

Първо, даже и да бъде, то от теорията на игрите знаем, че науката в XX в. за разлика от буржоазно-користния XIX в. и неговата позитивистична наука, за която важи „ползата преди всичко“, се научи да уважава играта като духовна операция от висша степен (теорията на игрите се използва за разкриването на оптималните варианти при воденето на война, в икономиката, администрацията и т. н.), съотнасяща се към битието като цяло. Подобни игри на ума развиват въображението и на учените естествоизпитатели, и на учените от хуманитарните науки и чрез това и едните, и другите могат да се натъкнат на неподозирани досега ходове и пътища на ума, асоциации за идеи, факти и проблеми.

Второ, при сегашната скрупулозна специализация на науката и детайлното разделение на труда, при което всеки, чоплейки своята нивичка, от една страна, ревниво и егоистично я отбранява от некомпетентното нахлуване на съседи и пришълци от други сфери на духа, сякаш за неговото „аз“ е въпрос на живот и на смърт, а, от друга страна, сам страда, защото е объркан и не познава цялото, не знае в какво се състои работата, за какво са той и неговите усилия и каква е връзката между всичко това — за този, който тъне в безкрайността на причинния ред, струващ му се вече лош, тъне сред отделните експерименти и факти, би било удовлетворение на жаждата по Цялото и целите да даде на хората картина на Цялото и на непрекъснато проникващото единство на духовната култура.

В края на краищата нужно е някому във века на специализацията да обозре Цялото, да обхване необятното — това върши една такава достойна специалист, като например съпромата, и затова може да претендира за обществени субсидии.

Когато преди десет-петнадесет години се поведе разговор за науката и изкуството (като продължение на диалога, който се води вече хилядолетия); акцентът се постави на техните отлики, търсеха се вътрешни закони на развитието им и болезнено и раздразнително се възприемаха и най-повърхностните взаимни докосвания между тях — веднага позеленяваха, почервеняваха и губеха разсъдъка си от гняв...

Естествената наука страдаше от некомпетентното нахлуване на вулгарната философия, а изкуството — от утилитарно-разсъдъчния техницизъм.

Но днес се създаде ситуация, когато крайната обособеност и самоизолираност на науките, тяхното преклонение пред собственото им „аз“ са вредни, защото стесняват хоризонтите на духовната дейност. Хуманитарните науки, макар и доста неохотно, си позволиха известно преклонение пред точните науки и пропуснаха в себе си малко от тях (математическите методи и лингвистиката, структурализма, семиотиката и т. н.).

Но и точните науки трябва да се отърсят от своята специалистка предвзетост и да допуснат некомпетентното нахлуване на неспециалиста, който има поне едно предимство пред специалиста: именно защото не е специалист, може да си позволи това, което специалистът не може — свежестта на първите удивления, кандидовската способност да се учудва от прости неща, да задава наивни въпроси във връзка с аксиомите и постулатите, във връзка с първите определения (и цели)

всяко проникване в неизвестното прибегва до помощта на нововъведен образ: квант-„порция“ и дискретността (срещу диференциала и непрекъснатостта), излъчването, създаването на пространство от тяло...

Ако на единия полюс е езикът на физиката — метафорите на естествения език, то на другия са количествените съотношения и формулите на математиката (които също са безразлични към предмета на физиката). Те също са умозрения, интуции, много тънки съзрения: до тях също се разпростира полето на образа и там той угадва във формулата, за която са безразлични каквито и да било качества (броят на алфа-частиците или на женските рими в „Евгений Онегин“). Пред физика винаги стои проблемът за качественото и (или) количественото разбиране и описание. И ето образът съдейства на първото, помага да узрее и да се опише явлението, процесът в неговата същност, стои на пост за качество.

на всички науки, които специалистите приемат на доверие, и с убеждението, че те се разбират от само себе си, като приемат истините за недоказуеми. Дошлият от Луната е способен да забележи това, което е невидимо за жителите на Земята.

Основната задача и методът на предлаганото духовно начинание е да се разруши клишето, закостенелите логически връзки („разбиращи се от само себе си“) и с това да се подготви материал за нови възможни връзки и съчетания.

Ако при въвеждането на математическите и точните методи в науките за духовната култура трябва предварително да се извърши съвършена формализация на материалите, понятията и методите, то тук трябва да се разформализира самата математика, трябва да се зададе въпросът за законността и смисъла на всеки от формализмите. Например „разбиращият се от само себе си“ установен начин да се поставя в дясната част на равенството това, което е по-подредено, а в лявата това, което е хаотично, под въпрос и което трябва да се преобразува, не е само произволно-условна работа или просто навик, а е съпроводена с различаването на дясно и ляво, на мъжко и женско, както това се вижда от десетте древни питагорейски двойки на противоположностите, а това значи, че е свързана и преминава в сферата на социалното (където „дясно“ и „ляво“ също са по своето значими и където са ценностите „правда“ и „справедливост“) и на Ероса.

За да може да се разбие формализмът на различните строги науки и специалности (а това разбиване е полезно преди всичко за самите науки и специалисти, макар че според теоремата на Гьодел* то не може да се осъществи вътре в тях и с техни сили), работата на хармонията по проверката на алгебрата трябва да бъде принципиално несериозна и лекомислена, иначе тя просто няма да преодолее хипнотизиращото привличане на строгите и сбити форми, на тежките термини, заслужили и вече толкова много работили, няма да понесе презрителното обвинеие в невежество от страна на белите научни якички — специалистите.

В космогоните на всички народи (наред с положителния културен герой, създателя на света — бога-демиург, е отделено място и за неговия антипод и необходимия му „трикстер“**) космическият измамник, който имитира делата божи и с това открива простор за усъвършенствуване там, където всичко изглежда завършено, създава пустота и вакуум, където да се вмести разширяващото се чрез отцепване и всмукване от небитието битие. (Имам пред вид Шива, двойника на Вишну, Луцифер, двойника на бога-демиург, Иван глупака от руските приказки и т. н.) В духовната култура подобно на него космическият глупак Сократ упорито не разбира очевидни за всекики неща, натрапва се на специалистите-софисти с наивни, глупави въпроси, безпокои ги, тях, самоуверените, не ги оставя на мира, предизвиква ги да отговарят за своите безотговорно приети доводи и с това като акушерка помага да се роди у тях по-дълбоко разбиране на нещата и съдействува за добиването на ново знание, сега вече на почвата на самосъзнанието.

Обаче ако при малкия обем на знания по времето на Сократ неговият метод е бил строгата и неотклонна последователност на булдозер, вкопчил се като булдог,⁶ той е дъвчел и е опитвал брънка по брънка целия ход на умозаклученията на Парменид за битието и небитието, на Протагор за справедливостта и т. н. и така е напипвал пукнатини и е създавал проблеми, то при обема на науките в XX в. такъв път за проверка на основните положения е изключен за нас. Последователността (разбира се, в произволни и напълно непоследователно избрани и очертани рамки от някое „от тук до тук“) е метод за саморазвитие и разгръщане на всяка от специализираните науки. Така че за външния човек е не-

* Гьодел, Курт (1906) — австрийски логик и математик. Основните му трудове са в областта на математическата логика и теорията на множествата (бел. на прев.).

** от нем. trick — трик, хитрост (бел. на прев.).

⁶ И в лице Сократ прилича на булдог.

възможно да навлезе в същността на дадена наука и приел правилата на нейната игра, да провери нейните резултати. Но затова пък е възможно да се атакува всяка една в определените „тези“ и „тези“ точки, „от“ и „до“, с които дадената наука произволно е ограничила своя предмет, поставила е граница — точно тук тя е беззащитна и уязвима: на външните си граници, в априорните за нея точки, където се правят картите-категории, приемат се на доверие и се формират правилата на нейната игра. Точно тук за нея е полезно да види и да ѝ се напомни за подобно развитие някъде в необятно отдалечена сфера на друга наука или в поезията, в историята, в живота, давайки ѝ възможност с това веднага да почувствува Цялото, тътнежа на неговото движение в най-различните му части.

Прелитането, връхлитането, убождането, бляскането, прескачането, завихрянето са начини за контакт на алгебрата с хармонията. Е, да: тъй като хармонията е строй, лад, съзвучие (гр. *ἁρμόζω* — изграждам, сплотявам, организирам) на Цялото, което е винаги в себе си и чувствува своите части наведнъж, а не в последователен ред, самото пренасяне, отъждествяване, свързване на разнородното от типа на „в градината расте бяз, а чичо ми е в Киев“ (понеже и едното, и другото принадлежи на едно битие, така че, когато се прави умозаклучение от този тип, то вече със своя строеж напомня за Цялото, защото може да бъде измислено само от негова „гледна точка“) е знак за Единното и веднага дава възможност да почувствуваши, че си в неговия храм.

Реенето-полет на музата е като движение на нервния рефлекс на Цялото: мигновеността е негов атрибут. То може да се определи като *поезия*, която се създава от *науката*, простреляна по време на полет. Науката е материал на думата, на поезията, нейна суровина.⁷ Но същевременно е и инструмент, оръдие и метод за създаване на поезия.

От друга страна, попаднал в орбитата на поезията, в ракурса на хармонията, sub specie Toti (на Цялото), всеки научен термин, форма, умозаклучение започва да свети със съдържание не „от тук до тук“ (както е в орбитата на своята наука), а със съдържанието на Цялото, построявайки си в неговата мозайка отделна клетка.

Несериозността и лекомислието на Цялото се дължат на това, че на него наистина му е лесно да се усеща и познава наведнъж и ако твоят дух и ум се преместят с голямо усилие по-близо до неговия център, лесно е оттук да се озоваваш навсякъде и всичко да разбираш.

Със същото лекомислие и несериозност е лесно да си представиш, че си достигнал бляскавата висота на Платон, Декарт и Кант тогава, когато, четейки някаква популярна брошура за дуализма или за трансценденталната философия, не можеш да разбереш изобщо за какво става дума, всичко се смесва, объркват се някакви понятия и термини, взети откъде ли не и на доверие.

Израганата тук идея само външно си прилича (по несериозност) с научно-популярната литература. Но последната взема готовите резултати от науките, отнасяйки се с пиетет към техните принципи и предпоставки, и разказва за тях с патоса на прозелита и новопокръстения, като опростява умозаклученията и резултатите.

Тук задачата е да се опростяват не резултатите, а принципите. Т. е. във връзка с основите и предпоставките да се зададе въпросът за простотата, хармонията и

⁷ „Науката като суровина?!“ — чувам възмущението на учения. Безстрашна е науката — и бога развенча, и в тайните на мирозданието смело прониква, и никакви авторитети не признава, а изведнъж се обиди като дете! Животът не се обижда, когато служи за материал на художниковото произведение и му помага да се издигне в „перла на творението“ (израз на Белински), не се обижда Пушкиновият „Евгений Онегин“, когато става материал за операта на Чайковски, не се обижда биологията и химията, когато взаимно си дават материал и се превръщат в биохимия. . . Надявам се, че обясних. . .

съответствието на Цялото и за връзките с него и с всичко. Това е вече задача и въпрос, отправен по-скоро към създателите и теоретичите на науката, отколкото към навлизащите в нея последователи, послушници и ученици. Това начинание е адресирано до мозъчния тръст и неговите хора ще извлекат от него най-голяма полза.⁸

Всеизвестен е фактът, че математиците подобно на поетите се настройват за някое откритие, за свободно пътуване на мисълта в тяхната наука (Айнщайн и др.) посредством музиката. Значи има нещо общо между тях. И трябва да се впуснем именно в търсене на това общо.

2

Досега използвах в разсъжденията си готови понятия: „естествени науки“, „хуманитарни“, „поезия“. . . Но нали това са наши класификации, рубрики и граници: Цялото навярно дори не знае за тях.

Да се замислим какво съдържание се влага в тези термини.

„Хуманитарни“ — от Номо, занимават се с човека, с неговата психика, с материалната и духовната му култура, с човешкото общество. Това е самосъзнанието на човечеството, осъществяването на Сократовата заповед: „Познай себе си.“⁹ Те отразяват същността на човека и построения от него изкуствен свят на културата.

„Естествени“ — занимават се с това, което не изхожда от човека, а битова и възниква независимо от него, като се ражда (при-рода, физика *φύσις, φύω* — раждам), а не изгражда; занимават се с това, което се създава от само себе си, без усилията и напъните на изкуството, и на което ние, хората, сме странични наблюдатели, а не участници: предметът е вън от нас, докато предметът на хуманитарното знание се създава от човека (общество, култура. . .).

Още Кант е установил, а и съвременните учени при всеки експеримент се сблъскват с обстоятелството, че каквото вложиш, това и ще получиш, и отговорът на природата зависи от постановката на въпроса, дадена от човека, така че и естествознанието е наполовина изкуство-знание, т. е. изкуствено знание за естеството, изработено и създадено знание за при-родното, самовъзникналото.

От друга страна, „хуманитарните науки“ изследват това, което е създадено от хората (общество, култура), но което, веднъж възникнало, започва да съществува като необходимо, т. е. независимо от индивидуалните воли, като естествен организъм (така Маркс е изследвал общественоекономическите формации,¹⁰ гледайки на обществото като на естественоисторически организъм).

По същия начин и художествените произведения съществуват в културата като организми и художникът твори не произволни, а необходими неща, както природата-майка ражда своите рожби.

Но всичко това е *като че ли* quasi-естествено и се чувства отсянка на преносност, на метафора. Хуманитарното знание днес е затворено в себе си и за себе си и разглежда човечеството като самоцел, откъснато от естеството, от природата,

⁸ Между впрочем работата в това направление може да бъде практически полезна при операциите за *разпознаването на образи* в кибернетиката и в програмирането. Нали там трябва в началото да се вложи, да се заформализира живият, суровият образ на всяка реална вещь, на материята. Следователно извършената от мене работа за връщането на научнотерминологичните формализми назад към битието като цяло, към материала на неговите реалии може да им бъде полезна като упражнение за въображението и за създаването на всевъзможни връзки между формата и образа.

⁹ По-точно това е надпис на входа на храма в Делфи.

¹⁰ Същото е и в орбитата на немската логика: както Волфганг Гьоте е изследвал метаморфозата на растенията и всичките им образувания: стъбло, венче, тичинка, плод, като история на преобразованията на листото, така Карл Маркс е схващал обществото като граматен Hauss, като надстройка над икономиката, която има различни форми — метаморфози на стоката.

Цялото, Космоса — и в резултата на това има свои тясно човешки (според човешката мярка) понятия и представи за света и за всичко така, както според Ксенофан плъховете ще възприемат космоса по свой образ и подобие, като космос на плъхове, а върховният бог ще им изглежда плъхоморфен.

Предугаждайки фатално преследващата нашето знание антропоморфност, учените-естественици се извърнаха от „човешкото, твърде човешкото“ като от чума и започнаха да изучават естеството, без да имат пред вид човека и надявайки се на този път на дълга медитация и наблюдавайки природата, започнаха да намират в нея други маски, категории, първообрази — не антропоморфни, — та да могат да се отпечатат мерките на самата природа и на нейните вещи в зениците, душите и умовете на хората, осланяйки се сякаш на Демокритовото изтичане на подвижните обвивки-образи на всяка вещь, които тя излъчва от себе си в света, така както хвърленият във водата камък разпръсква образуваните се вълни.

Това отчасти наистина се случи през последните векове: естеството сякаш се вля в човешките мозъци, формирайки ги по свой образ и подобие, чрез еросните актове на взаимните съвкупления в експериментите, докосванията, във взаимните прегръдки (защото експериментът е съвкупление на природата с човешкия ум, вливане, в което нашият ум е женското, пасивното, вакуумът, очакващото запълване, питащото, той дразни, предизвиква природата и тя в края на краищата нахлува, оросявайки с неизвестно миро, напълвайки с някакво изобилие от битие оскъдния съсед на нашето знание и светоразбиране).

Естествознанието е екстравертно, отворено в битието и живее с кръвта на света, на Цялото, с него диша и възприема.

Хуманитарността е интравертна, извърната от битието, затворена в човешкото себепознание.

Но (пак според теоремата на Гюдел) и себепознание не се получава, ако се самоограничаваш по отношение на предмета или на гледната точка. Трябва да се погледне по-нашироко, като се направи опит с очите на естеството, на Цялото да се види човешкото и да се вникне в *gesta hominum* (перифразирам средновековното съчинение *Gesta Romanorum*), в човешките дела и да се създаде *естествознание на историята* (също един от възможните пътища за изследвания, където може да се изучава изменението на Космоса под влиянието на човешката дейност например и отражението на природата върху историческите събития; а също така и как вероятният ум на Космоса като цяло или на чуждите нам разумни същества може да разбере това, което става у нас).

За това хуманитарните науки трябва да направят крачка, правена неведнъж в областта на културата, например от Спиноза, и да допусне етиката като възможна в общуването на човека с природата, а не само като регулатор на междучовешките отношения.¹¹ Нали „от само себе си се разбира“, а е утвърдено и от авторитетата на немската класическа философия (Кант, Фихте, Хегел), че етиката обхваща само отношенията на човека към човека, където е зоната на свободната воля, докато в природата съществува царството на необходимостта и няма място за етика. Макар че Шелинг беше поставил въпроса за свободата, за доброто и злото в природата („Философски изследвания за същността на човешката свобода“, 1808).

И така, какво ще стане, ако в кръга на хуманитарните проблеми се включи въпросът: „Възможно ли е да има етика в общуването между човека и природата?“ (т. е. да се включат природата и нещата в нея като пълноправен нравствен субект, като наш контрагент и съдружник в общия социум между нас, хората, и приро-

¹¹ Дълго не можех да разбера защо Спиноза е нарекъл „Етика“ своя трактат за субстанцията, за Битието като цяло, макар че в него няма почти нищо за нравствеността в тясно човешки смисъл. Едва сега, задавайки си въпроса: а възможни ли са нравствени отношения на човека към извънчовешките неща? — разбрах.

дата) — въпрос, който днес настоятелно се повдига от еколозите и е почти практически въпрос за съществуването на човечеството през XXI в. . . По силата на своето историческо развитие човечеството се стреми да преодолее хуманитарния егоизъм, който е обявил човека за самоцел на обществото и природата: защото или ние ще се научим да се съобразяваме с природата, с битието като цяло, с другите съжителители, съседите ни в Космоса (с водата, с въздуха, с дърветата, с антилопите), като с нравствени личности, без да оскърбяваме техните прерогативи в битието, предполагайки, че притежават самостоятелност, субективност, същност (а не само субстанция, пасивна материя и обективна реалност), или сами ще изгорим в огнения пъкъл на своята тъпа надменност, ще се задушим от дима на високомерието.

Разширяването на кръга от ценности, за да стане взаимопрашването на проблемите на хуманитарните и естествените науки, за което ратувам аз, не е каприз на празен ум, а назряла историческа потребност на човечеството, дори като се изхожда от чисто користния въпрос за възможностите и пътищата за продължаване на неговото съществуване: ще оцелеем ли? Защото то е дълъжо вече да се движи не под флага на изнасилването на естеството (да взимаме даровете на природата) — това беше възможно, докато природата и биосферата ни се струваха безкрайни („безкрайни са нашите поля“ и „не са бели снеговете“) и човекът не предчувствуваше обратната връзка, реакцията, която ще предизвика неговата предприемчива индустриалност. Но ние на границата между XX и XXI в. доста силно чувстваме това.

В хуманитарните духовни процедури, изчисления и предположения трябва да се въведе още и компонентът на Цялото, на Космоса, на природата и естеството и да се види на какво раз местване и преосмисляне ще се подложи вътрешночовешката ценностна система. Т. е. за да не бъде, както е било досега: „добро“, „истина“, „свобода“, „личност“ — това са категории, отнасящи се само до човека, затворени са в него; „красотата“ е вече в зоната на взаимообмена с природата, а „истината“ се отнася вече само и единствено до природата на нещата, на битието, на Цялото.

Но не само хуманитарните науки се оказаха стеснени, онеправдани и обеднели, когато бе отнет от тяхната компетентност проблемът за естеството — такива се оказаха и естествените науки. Първо, изискването да не се обръща внимание на хуманитарно-субективистките процедури, отрицателното отношение към хуманитарните науки — да не бъдем като тези празнодумци и софисти — самата презумпция на вътрешното отблъскване вече обричаше на едностранчивост (макар че тази омраза и самозаклинанието „Да не съм като това нищожество!“ даваше енергетичен стимул, за да се стигне колкото може по-далече, движейки се в една и съща посока: омразата, както знаете, е активна).

Второ, естествените науки се стесниха и в самия метод — насочеността към факта, към експеримента. Това е хубаво, защото е сигурно (както изглежда) — по този начин около човешкия живот се изгражда на основата на природата мозаичната твърд на науката на мястото на предишната небесна твърд на бога. Колкото повече са знанията, толкова повече възможности за незнание се откриват: простота на незнанието не се стеснява, нейната паст и бездна се разширяват с развитието на науките, с натрупването на частните знания. Да, науката се занимава с първобитно пчеларство, с лов и преследване в горите на Вселената: ученият излиза на лов, на самостоятелно търсене в определено празно поле-пустош между съседни „твърдо установени“ факти. Прехвалената точност на тези знания — в границите от тук до тук — се основава на произволното самоограничаване от цялото само върху своя периметър и предмет. Особено много се страхуват учените да погледнат Цялото и връзката между всичко, сякаш виждат образа на горгоната Медуза, защото тогава падат духом, виждайки своята нищожност, и минут-

ното наслаждение от експеримента (подобно на чувствената любовна наслада, защото опитът е чувствеността на науката, която в него усеща битието посредством всяка своя фибра и го изследва в разните му точки) се заменя с угнетеност и обърканост: наслаждението не е още щастие. А „щастие“ неслучайно произлиза от думата „част“: значи е свързано и напомня за Цялото, в него има участ и съдба.

В зоната на щастieto, за да влезе,¹² науката се освобождава от чувствеността на експеримента, издига се над фактите, преодолява тяхното привличане и като се потапя в медитацията на теорията (гр. *θεωρέω* — гледам, съзерцавам), измисля някакво относително цяло, стройно само по себе си, хармонично (наподобяващо по структура абсолютното цяло) и имащо вече естетически достоинства. Не напразно критериите, които се изискват от научната теория — простота, стройност, яснота, прозрачност, завършеност, изящество, — са от естетическо естество, защото науката, теоретизирайки, се озовава вече в сферата на хармонията и така или иначе се присъединява към Цялото.

Науката е любознателност, т. е. любов чрез познание, любов между отделната част (човека, неговия смъртен ум) и Цялото, тя е тяхна любовна игра. Неслучайно „познать“ се отнася за истината и жената; а „по(н)ять“ = разбирам от жени; „ес(с)ть“ е метафизически глагол на битието и зачатieto, а мат (мать-матер-материя) е Логосът на майката — хтонически, таен, непроизносим при светлината на официалното знание (което е бащино, патриархално), на официалното слово и печат.

Духовният Ерос на любознателността (вж. „Пир“ на Платон, а преди него — Емпедокъл) не трябва да се разглежда тясно, само като едностранно познание на човека за природата — той е в същата степен познание на Цялото за човека, за неговите части и членове. Разсеяността на учените е любовният екстаз на „бхакта“, на влюбения, отрекъл се от житейските дела и удоволствия: Цялото привлича към себе си преданите и призваните.

И житейското вълнение, и користността на техниката, и суровият утилитаризъм на човека са така нужни на Цялото, както упоритата настъпателност и енергията на любовния партньор (защото Цялото като цяло не е разделнополово, а двуполово — ту мъж, ту жена: в научния експеримент то е мъж, в теорията, където се отдава на проникновението на интуицията, е жена).

¹² Предполагам, че инверсията на моя стил дразни учените. „Същата дума, но да не я казва така“ — отдавна слушам този упрек-съвет. Но там е работата, че съвсем няма да е „същата“ тази дума-мисъл, ако я изговоря (= помисля) „не така“. Формата е съдържателна, „как“ е прародител на „както“, защото стилът (начинът) на мисленето (т. е. „как“) е по-първичен от придобитите чрез него частни мисли (всякакви „както“, „този“, „това“), той е „същност от по-дълбок порядък“, както казва В. И. Ленин за пътя на познанието като за потапяне от едно същностно равнище в друго. А стилът е именно цялото „равнище“, „порядък“, „измерение“ на същностите. ... Същностите, които аз откривам и се опитвам да прокарам в тази работа, не могат да бъдат разгадани с друг метод и изговори от друга дума. Ако я казвах „не така“, то нямаше да създам „същата дума“, а и нямаше да е важно за мене да направя това.

Ето намерих политикономически образ: стилът е начинът за производство на мисли; жанрът е определена технология за тяхното приготвяне, стандартният модел; а вече отделната мисъл, идеята, съображението, „както“ — е изработената вещ, стоката, която, ако е наред технологията, може да се изпече на връзки и партиди. Или например такава аналогия: стилът е законът в природата; жанрът — определения алгоритъм за решаване на задачата; мисълта — решението на задачата.

Що се отнася до инверсията, обръщам внимание на това, че в езика няма комутативен закон и от разместването на елементите на изразяване крайният резултат е различен. При нетривиално разположение на частите на изречението те започват взаимно да се облъчват с неподозирани смислови отсенки и обертонове, които действуват освежаващо и ободряващо на заспалия от механичния словоред дух наш.

За неподозираните смислови възможности на формите на мислене и изразяване виж моята книга „Содержательность художественных форм. (Епос. Лирика. Театр).“ М., Просвещение, 1968.

Именно това самосъзнание липсва на съвременната наука: че нашето познание не е самопознаване, а е самопознание на битието чрез нашите умове и интереси. Макар че философията отдавна е провъзгласила тезиса, че в човешкия разум природата (материята) разпознава себе си. Но не искаха да разбират това буквално, а го приемаха като метафора.

Но ако е така: *не ние, а чрез нас* (да допуснем това предположение, макар и като регулативна хипотеза на ума и като условност), то по архимедово-коперниковски се обръща опорната точка, отправната точка, гледната точка и светът и всичко ще ни се представи в друг аспект и разрез. Да се настроим така и тогава Цялото е не в недостижимия, вечно убягващ ни предмет, не в целта на постигнатото, а е в изхода, под краката ни, ние стоим на него, то е в сърцето ни, в дробовете ни, в източника на съждения, а нашите мисли са негови ръце, лъчи; ние, хората, сме негови проводници, съдове, тръби, алвеоли, капиляри и неговата вътрешна тъкан се изгражда от секретите на нашето мислене, на свето- и домостроителството (= *oikonomia* — икономия).

Тогава познанието върви не по линията на търсенето на причините (ние ги знаем, от тях тръгваме и започваме, в тях като в плазма плува нашият дух), а се съдържа (по-точно се разгръща, разтваря се като цвете от пъпка) в констатациите, описанията, които са пропити от причинен сок, защото от подпочвените (на причините) води изтичат нашите мисли. Тогава всяко същество, форма, функция, устремени от центъра по радиуса (причинно-целев, по ентелехия) към периферията, попадат точно в съответстващия фокус, точка и прицел и действително точни стават науките (защото всяко нещо се описва на своето ясно място в Цялото така, както е — срв. „такостъ“, Tathagata, в будизма). Днешната ориентация на научното гледище е от частта към частта, от точката на окръжността към съседната точка или през няколко, или даже към Цялото, обърнато към центъра — а от съществуването на индивидуалния атом, от самочувствието и факта на знанието се спуска лъч.

На истината ѝ е нужно знание: какво в края на краищата се получи на този свят от неговото саморазделяне и умножаване (според хипотезата на разширяващата се вселена) или от смаляването на неговите хоризонти (по хипотезата на свиването), какви форми, предмети и същества се създадоха; по тази истина, по нейните жлебове трябва да потече знание за частите на света = нашите съчленове по съществуване. Това знание трябва да се създава и добива с нашия човешки разум (във всеки случай на нас, хората, ни е по-весело и по-интересно да имаме такава предпоставка — да няма никой освен нас, който да съзнава своето битие — тогава нашата енергия, патос, нашият устрем към знание ще бъдат оптимални).

Това ще бъде не естествоизпитване, а естествопотвърждаване, удостоверяване, естествосъзидане, сътворчество — но не като ученици, а като посветени, като знаещи.

Откъде да вземат естествениците такова самочувствие? Не трябва даже да отиваме толкова далече, като например в поезията, в изкуството (където самочувствието изцяло и като цяло представлява съзидателен стремеж за прибавяне към битието), но нещо подобно може да се намери в съседните на тях хуманитарни науки. Тук съществува равнообемност между обекта и субекта на знанието: човешкият дух и култура, това, което е създадено от тях, се опознава от същия човешки дух и култура; самият акт на такова познание е ново творчество в човешкия космос, създаване на дух и култура. Затова справедливо се смята, че обществените науки не могат да бъдат съвсем обективни (да дават само обективна истина), а са винаги пристрастни, съпричастни, заинтересовани, партийни (т. е. изхождайки от Цялото, умът се устремява към една или друга предпочитана от него част).

Днес, в края на XX в., и естествените науки, и техниката напълно разбират, че тяхното познание е не просто наблюдение, а активно движение, дейност в Космоса; и техните успехи не са без значение за здравето на Космоса, за хигиената на вселената. Използвайки термините на Кант, можем да кажем, че естествознанието е не само дело на чистия теоретически разум, съзерцаващ, но невлияещ, а акт на волята, на свободата и действа в и на територията на практическия разум, сред космическата нравственост. Мирозданието проби изградените от Кант прегради и стени и през успехите на естествознанието и техниката нахлу в сферата на доброто и злото, които се оказаха не само човешко притежание и достояние.

Така че естествознанието не е безгрешно (срв. scrupules на Макс Борн, угризенията на съвестта на Опенхаймер и на други атомници) и е време и учените от областта на точните науки да почувствуват своето грехопадение и изобщо да имат вътрешно чувство за вина, което досега имаха в излишък само хуманитарните учени, които непрекъснато се ровят в мрака и лабиринтите на човешкото добро и зло и са принудени да избират и взимат решения.

Чувството за грях и вина е пълната връв, която води към центъра на Цялото. Не напразно „първороден“ е атрибут на греха. Това чувство, а именно първородството с Цялото, установява, че ние сме причастни към първопричината на битието, отговорни сме за всичко, а не сме само наблюдатели и безпаспортни скитници в Космоса, без род и племе; не сме само пасивни жертви и играчки на природните сили, изпълнени с детска обида и resentiments към татко и мама, към бога и природата.

3

Но как стигнах до такъв живот (до такива идеи) и кой съм аз в същност?¹³ Когато като юноша започнах да мисля, ме увлече Цялото, увлече ме мисълта да го разбера в цялата му сложност. Естествените науки ми се струаха прекалено

¹³ Но за какво ни е в същност да знаем кой си ти? науката е безлична и скромна, основана на общозначимото и на елиминирането на всяка обкръжаваща субективност. И изобщо не е уместен так личният стил и толкова много „аз“ — чувам основателно да се възразява.

На това си имам малък аргумент, който ми подсказва именно физиката на XX в. Тя се сблъска с разрушаващото, преобразяващото, буквално поразяващото нахлуване на самия уред в същността на опита. Ако не се обърне внимание на устройството на прибора и ако не се изправят възможните отклонения и изкривявания, на които той подхвърля поведението на изследваното явление, то и резултатите от опита може доста да ни подведат. Ето защо днес за науката е необходимо не просто да се представя резултатът от експеримента и не само да се описва уредът (това се правеше и през XVII—XIX в.), но и непрекъснато в процеса на опита да се наблюдава тяхното взаимобусловено поведение, което сякаш е събитието, действието на опита, при което самият опит е драмата.

Е, а когато започнем да мислим за фактите на научната и художествената култура — кой е уредът тук? Ами че ние самите — ето, аз, човек с особена траектория на живота и с особена нагласа на душата и ума. Така че субектът трябва да се включи и да се отчете неговото присъствие в обекта на изследването. Тогава едновременно се полудява познанието за предмета и сократовското познание на самия себе си. Възниква жанрът на размишлението-изповед просто като честно-експериментален репортаж. И науката, и литературата имат стремеж към поучаване на другите, а не към самообразование и самоопознаване; в тях господства проповедта, а не изповедта — всеки учи другия кое как трябва да прави и да разбира, само не се знае дали учените се учат от това, на което учат. Това е забранено. Слабите участъци на мисълта старателно се прикриват от външния поглед на аудиторията на читателя и се налага те да ги разнишват чрез въпроси, при което питащият се стреми да изобличи, а авторът хитрува, за да не падне в клопката. Показано мислене! Мислене за показ!...

Между това, къде трябва да се извърши работата по хуманитарно-естествонаучното изравняване, която почувствувахме като възможна? В какъв тигел ще се сплавят, ако не в живата личност? С каква топлина и енергия ще се нажежат, ако не с волята-жажда да се съберат ведно нашите разединени способности, а с това да се опознае светът като цяло? Затова може да бъде прокаран

зависими от частностите, математиката — прекалено студена, безчовечна, изолирана, без участието на „аз“-а (а ми се искаше и „аз“-а да познавам, и да зная какво представлявам аз в света). Така че ако според сегашните ми виждания Цялото е светът, то математиката заема центъра му, абстрактен и безчувствен,

мост (тунел) между хуманитарните науки и естествознанието само интравертно и на дълбоко, като арка-свод между художественообразната и научно-логическата надареност на индивида. Ето аз, представителят на хуманитарните науки, навлизайки в естествознанието, започвам да правя със себе си експеримент на познанието: да прозра в научните проблеми и понятия аналогичното на моите предишни, художествени.

Така възниква смесеният жанр научно-художествено-личният, в който се оттича *жизнелия*. Неговият формообразуващ елемент е зафиксирването на всеки ден. Слагайки дати над ежедневните си размисли, авторът ще постъпи просто като честен експериментатор: аз ежедневно фиксирам духовните си опити и тяхната обстановка и следователно давам обективен материал на читателя да ме съди: той може да забележи влиянието на такива условия, които аз не съм видял и които може да доведат до определени грешки в резултатите. Но те ще бъдат именно *определени* грешки, защото са определени от обстановката и времето на опита. Значи и с това ще служи пак на достоверността и истината.

А. Л. Чижевски обръща внимание на необходимостта да се слага дата на всеки опит: химически, физически. . . , защото Земята е включена в ритъма на вселената и нейните явления са свързани със сърдечната дейност на Слънцето — сърцето в тялото на своята система: „Откакто съществува химията, до ден днешен се счита, че един и същ химически опит при еднакви условия, по всяко време дава еднакъв резултат-константа. . . Кой е доказал, че в различно време трябва да се получи един и същ резултат? Нали времето — едно от условията на опита — е величина променлива. . . Поколенията изследователи извърляха крайните резултати на най-ценния експериментален труд — златния фонд на науката — само затова, че получените цифри не съвпадаха с константите. Никой от тях не се сети за времето. Химиците просто не се сещаха да сложат над редовете с формули и цифри датата: година, месец, ден, час и минута. А миговете се различават един от друг така, както лицата, дърветата, линиите на ръцете. Защото свойствата на „пространството-време“ непрекъснато се изменят. . . Всичко трябваше да започне отначало. . .“ (Ч и в е с к и й, Ю. Г. Шишина. В ритме Солнца. М., 1969, с. 95–96).

Ако за опитите, отнасящи се до природата, е така важна точната фиксация на времето, то още по-важна е тя за духовните опити на съзнанието в живота на човека, който освен в космическия е включен и в лично-биологичния срок на съществуване, а освен това и във времето на историята! . . . Всеки ден мисленето има някакъв такт и цикъл, вдишване и издишване на ума. Читателят не се учудва, когато механично се поставят цифри: 1, 2. . . или заглавия над различни откъслечи от мисли. На тези места аз ще слагам дати: те заемат не по-голямо място от заглавията, изпълняват структурно-обозначаваща функция, така, както в музиката тоналността на творбата се обозначава с а-mol, As-Dur и т. н. Това е точна асоциация: всеки ден от битието, от космоса, от историята, от индивидуалния човешки живот получава особен тон: климат, тоналност, обертон.

Затова нека вместо цифрите 1, 2, 3 над разделите на настоящите „Епистоли“ да стоят дати: 9. II, 13. V. 1970 г. Уводът и коментарите са писани на 15–17.IX.1976 г. Разбирам, че без това обяснение тяхното поставяне ще предизвика недоумение, защото ще наруши ритуала на научния стил. Но не може това разяснение да стои в началото на цялата работа. Нека да си остане както е — с тези по-късни поправки.

О, този ритуал на наукообразното изразяване! Струва си човек да го наруши, излагайки мисълта си не отвлечено, а лично, защото веднага, благодарение на тази промяна, изпълват неподозирани особености на езика на науката — това е полезно за неговото самопознание. Вспоменатата вече моя книга за Декарт главата „О великото отождествение“ започвам така, съвсем просто: „10.IX.72, вчера, вторник, разговарях в института с физика М. Д. П. Той се занимава с Фарадей. . .“ и по-нататък започнах да развивам идеята, на която ме наведе този разговор. Това място предизвика упрек: как е възможно човек да се изразява така в научна работа!?

Слизайки по стълбите, чух в моята душа-ум следния диалог:

- Длъжен ли е ученият да се позовава на извора, откъдето е взел една или друга мисъл?
- Безусловно.
- И заедно с това да посочи автора, темата, мястото и времето?
- Разбира се.
- Ако на това място започвах така: „В книгата на М. Д. Пузиков „Фарадей“. М., Наука, 1972. с. . . е показано, че. . .“ и по-нататък преминавах от неговата мисъл към своята, тогава всичко щеше да бъде според научния етикет?
- Разбира се.
- Но не направих ли същото и аз? Посочих автора М. Д. П. (Пузиков, предмета (Фарадей), мястото (Институт. . .) и времето (вторник, 9.IX.1972)?

естествените науки са разположени по периферията, а хуманитарно-словесните заемат пласта между центъра и периферията.

Това прилича на действителното съотношение „на нещата“ в битието, доколкото човек (така той поне се чувства и самоосъзнава) посредством обществото и труда става посредник между чистата истина, същността на Цялото и света на природата.¹⁴

Дълго се труди духът ми в тази междинна сфера, прониквайки в музиката, литературата, философията, в историята на културата. Но вече няколко години все по-настойчиво ме гложди мисълта, че подхождам към Цялото едностранчиво и не мога да го обхвана с ума си, защото другата половина от знанията (естествознанието, техниката, „точните“ науки), които от своя страна със своите методи също опознават Цялото, е скрита за мене. Престанаха вече да ме задоволяват умствените занимания в кръга на хуманитарните проблеми, защото възможните тук мислени входове и изходи са ми в общи линии познати, а наблизно се е разпростряла пропастта на духовната работа с естеството, дори и основите на която ми са неясни (защото в училище учех това без желание). В това отношение сега изпитвам духовен глад, докато по отношение на хуманитарния кръг от идеи и знания имам чувството, че съм достигнал (за себе си поне) точката на насищане.

Пристъпих отначало (преди три години) към този непознат свят чрез историята на естествознанието и техниката (тя все още е в съседство с обществото, с културфилософията). После се задълбочих, преминах към материалните науки: физика, химия, биология, геология. Повърхностно се запознах с тях. В същото време насочих поглед към техниката, машината, производството.

Накрая реших да хвана бика за рогата — заех се с математиката, защото е царцата на науките от този цикъл и докато не разбере нейните основни проблеми, ходове и операции, ще се чувствам невежа и като слепец ще се лутам сред маловажните частности. Тук, след като пробвах и опитах, се установих и започнах конкретни занимания и конкретна разработка.

„Разработка! — чувам насмешлив глас отвън и вътре в себе си. — Невежа! Само за обучението, и то с не така запомнящите и претоварени вече мозъци, ти ще загубиш остатъка от живота си и ако ти самият ще имаш някаква полза от него, то другите няма да имат никаква.“

И така въпросът е: може ли по принцип (изключвам личните способности на индивида, които може да варира. . .) да се постигне интересен за културата резултат от ум, който се заема с нещо ново на 40-годишна възраст и не е *tabula rasa*, а е вече изпълнен и задръстен с определени знаци — умствен и житейски? Защото друго нещо е детето, което се занимава с математика, отдавайки ѝ цялостно мърнения си ум и девствената си душа. От него може да се очаква научна разработка по един или друг въпрос. Той има сили да поеме бремето на математиката, да вникне и да напредне в някоя нейна област.

Нито към един дял от математиката не мога да имам творчески интерес (да навляза в същността на работата, за да напредна). Въобще трябва да се възпирам,

— Но това е частен разговор в коридора. . .

— Какво от това. Значи, щом не съм прочел, а съм чул нечий чужди мисли, да ги обявя за свои? Нямаше да възразите, ако направо започвах така: „Известно е, че предшествениците на Фарадей. . .“ и по-нататък излагах мислите на събеседника си като общоизвестни или като собствени?

— Да, по формата на текста няма какво да се възрази.

— Излиза така: в науката може да се лъже, ако се съблюдава научната форма, а се наказва истината, ако тя не се изразява според ритуалната форма? . . .“ (Из старите записки, 31. X.75).

¹⁴ В религията човекът е син Божи и цар (баща) на природата, абсолютен медиатор, посредник. Неслучайно и Логос (Бог-Слово) е отъждествен със Сина (евангелието от Йоан) и с живота и света на хората: Логос е склонен към антропоморфност за разлика от Бога и Космоса.

за да не навляза в нейните води по-дълбоко от ръста си, където вече ще трябва да плувам, защото моята задача е: да я обиколя изцяло покрай брега и да изследвам дъното ѝ, т. е. там, където са нейните основи и принципи, където се обособява от материка на човешкото знание, и да разбере как тези основни принципи се възприемат не вътре в професионалната математика, а извън нея. С това може да се импулсират професионалните математици за ново осъзнаване на своята наука, на нейните принципи, на техните съотношения и операционни ходове. Моята задача е да преживявам отново принципите на математиката и да се удивя от методите ѝ.

С тази цел започнах да водя *Дневник на удивленията ми от математиката* (алгебра, история на математиката и т. н.), където се опитвам да си дам сметка: какви проблеми на Цялото да решавам, от какъв духовно-жизнен контекст може да възникне именно този ход на ума, метод на изчисление, аксиома, постулат и какво може да значи той не вътре в математиката, а въобще в духа и какви аналози има в живота, в битов смисъл на думата, в поезията, митологията, психиката и т. н. Ето няколко сюжета за такива „удивления“¹⁵:

Преобразованието — основно действие във всяка наука: привеждане към своя образ и подобие. Цялата алгебра е изкуство на преобразованията.

Уравнението като акт на волята.

Алгебрата против аритметиката, за освобождаване от материя(та), от ограниченията на веществото.

Делението — ентелехия на математиката.

Четирите Аристотелови причини и четирите стихии (земя, вода, въздух, огън) в израза $\frac{a}{b} =$.

Графиката — идеограма. Азбука на графиките и писменост с тях.

Правата като линия на социалността.

Графиката на обратно пропорционалната зависимост — обръч в колелото на фортуната.

Принципът на математиката е кралски: разделяй и владей!

Извличане на корен и невъзможността да се преобразува вътрешното във външно.

Решаването на уравненията посредством привеждането им към нула — като търсене на тайната чрез истината с помощта на взаимното привеждане към Ничто, пред неговия лик.

Уравнението — трагедия. Свободният тричлен — драма.

Задачата за квадратурата на кръга = задачата за адекватното превръщане на материя(та) в дух, на природата — в общество и т. н. В резултат на моята вътрешна работа по повторното преживяване на математическите принципи може би ще се получи интересен за всички текст: „Математиката през погледа на хуманитарните науки“, както условно би могла да се означаи подобна насока на умствената работа.

Но тук изведнъж се сблъсках с множество школи, подходи, връзки, последователности при изучаването на дяловете на математиката и почувствувах нужда от ръководство. В същност чрез мене може да се направи математико-педагогически експеримент. Тъй като ми е безразлично в каква последователност ще преживявам и ще осмислям математическите проблеми, този, който има определен план и въпросник, може да го пробва на мене.

Наистина може да възникнат пречки от страна на определена математическа школа, която, като организира моя опит, неизбежно ще окаже известно отклоняващо влияние върху него, а главният смисъл може би е в това, опитът да се

¹⁵ С този термин определям жанра на своите записки, спомняйки си, че според Аристотел удивлението е началото на познанието.

прави напосоки, слепешката, свършено свободно, осланяйки се на... случая, на съдбата, на кривата, която извежда, на волята на Цялото, която сама, чрез интуицията ще ни насочи към следата. Как да се нарече това?.. Тогава моят опит може да стане полезен за всяка школа и всяка би могла да извлече нещо за себе си от него като от безпристрастен.

...Но ако се остави напълно на произвола на съдбата, моят опит няма да се извърши, ще затъне — предчувствувам и такава опасност. Само фактът, че се очаква нещо от мене, може да активизира моята умствена воля и да помогне в осъществяването на замисъла ми.

Второ, за мене е много важно да сменя духовната среда, да се обкръжа с математици, естественици вместо с хора от хуманитарните науки, които, ръководейки се по инерция от предишната ми същност, не ще позволят на ума ми да се откъсне и да преодолее хуманитарното привличане.

Трето, аз и семейството ми трябва някак си да преживяваме¹⁶ в това промеждутъчно време, докато се откъсвам от хуманитарните науки, като престана да се занимавам с техните въпроси, а и в новата област също не ще мога да давам продукция, защото на първо време трябва да се пренастроя не само да не пиша, а, напротив, да изпадна в питагорейско мълчание, тъй като предишните навици на мислене и изразяване и автоматизмът на думите са главната опасност в преходния период, когато трябва да забравя и изчезна, за да пристигна и остана.

Тъй че аз си търся господар и работодател, който да ми повярва. Това предизвика настоящата записка, в която бях принуден да действам противно на моя принцип да не говоря за още несвършена работа. Тук реших да се изкажа с пълен глас и на всеуслухание.

Какви гаранции и обещания мога да дам, та да ми повярват и да ми отпуснат кредит?

Първо, предишната ми работа на хуманитарното поприще, която, струва ми се, не беше некачествена...

Второ, самият риск: на даден етап в процеса на познанието да пожертваш предишните си знания — това все може да се оцени като благородно дело и замисъл. Защото може да свидетелствува за някакъв органичен духовен живот, където проблемите и предметът на заниманията неслучайно се внасят отвън, а отвътре се подреждат в необходимата последователност. Значи в тази любовнаторнателност има вътрешно напрежение и тяга, а не е просто развлечение и наслаждение на ума с това онова...

Трето, самата задача да строиш мост между хуманитарните науки и естествознанието, за да могат взаимно да опознават своите принципи и общи проблеми (а то и братята вече престанаха да се опознават взаимно), изисква може би точно личности като мене, които са наполовина пълни, наполовина — празни, защото съм точно по средата на моя умствен живот: 41 години. Младежът, който трябва да се заеме с едно нещо, не чувства още проблема за допирните точки и мостовете между науките, а пълният с еднородно знание в някаква област старец-специалист, макар и да чувствава проблема, няма сили вече да го разработи.

II. МИСЛЕНЕ С ОБРАЗИ НА МИСЛИ

А сега ми се иска да повдигна въпроса *за правото да се пише*. Кой има такова право? Ако изобразяваш хората — характери и случки между тях, — ти си

¹⁶ Напомням, че не аз, а „статийният персонаж“ негодува. (Забележка от рода на „Опазил ме бог!“) Вижте колко парадоксално се получава: образът може да има деца, а живият автор трябва да се абстрахира—окастри от всичко това. Така повелява етикетът на научното, а и на литературното изразяване.

повествовател, прозаик. Ако изразяваш чувства (без човешки образи и във контекста на житейските случки), ти си лирик, поет. Тези двама имат право да пишат. Е, а ако някой си представя не хора и не чувства, а идеи, проблеми, теории, културни епохи, национални вселени — това са неговите персонажи и те встъпват в духа му в образни колизии, между тях се разиграват сюжети и перипетии, — защо да е невъзможна такава духовна работа, която също да се нуждае от поетически волности и от самобитен и оригинален стил, а е прието, че щом е такъв материалът, то непременно работата трябва да бъде в научен и сциентистки стил? Общопризнато е в естетиката, че *всичко* може да бъде предмет на художествено пресъздаване. С какво мисълта е по-виновна от човека или от емоцията?

В такъв случай просто се създава *образ* на мисълта, който има същото право на живот във висините на художествено измисления свят, какъвто е образът на Евгений Онегин (за когото не е задължително да се правят справки в метриката), а когато поетът възпява нещастната любов, веднага се правят справки кой е обектът и кога се е случило това с поета — а знаем, че това е само „лирическият герой“. . . Когато за материал на образното мислене служат мисли, концепции и научни факти и когато от тях се образуват мисловни вериги, гирлянди и вензели, а дори и буфонада, също не трябва чак толкова сериозно и еднозначно да се приписват на автора (та нали диалозите-разсъждения за различни възвишени неща в романите на Достоевски или Томас Ман не приемаме за тезиси на автора, а ги приписваме на образите на персонажите: това не е авторово твърдение, не е негова гледна точка, а е опит да се вживее в различните възможности на мисловния арсенал. Да се обвинява мислещият с образи на мисли, идеи, когато представя драмата на духовните проблеми-персонажи в театъра на световната култура, в това, че изповядва някакви не такива, неправилни, нехубави възгледи, е равносилно на това да се подведе Достоевски под съдебна отговорност за убийство, взимайки за улика „Престъпление и наказание“.

Образното мислене с мисли е такава дейност, която влиза и в художествената литература, и в науката. Последната е заинтересована от такова чуждо за нея мислене и от ново, свободно възпроизвеждане на нейните понятия и материал, защото самата наука, скована от своите забрани (да използва въображението) и от изискванията за строгост и доказателственост, не може сама да извърши такава работа над себе си. Науката днес абсолютно точно е доказала, че не може да бъде разбрана, като се изхожда само от строго научни критерии и предпоставки (срв. теоремата на Гьодел от действията на математическата логика, в която се доказва, че нито една реалност не може да бъде разбрана, като се изхожда само от нея, без да се изхожда от принципи, които не се съдържат в нея). А в същото време от науката се изисква такава разбиране. Ако, веднъж повярвал на това нейно доказателство, се опиташ да погледнеш на науката отстрана — от гледна точка на културата като цяло, на езика и т. н., тя тозчас се извърта и обявява това знание за нея, получено не по нейните пътища, не само за ненаучно, но изобщо за *не-знание*, отъждествявайки по такъв начин понятията „знание“ и „научно знание“. Това от нейна страна обаче е мошеничество и изопачаване, при което тя се проявява като кучето със сеното — самото то не го яде, но и на другите не дава. Защото в XX в. се хипнотизираха от науката така, че започнаха да приемат едва ли не за аксиома съвпадението на понятията „знание“ и „научно знание“. „В доброто старо време“ на културата, а и по времето на немската класическа философия, на-уката (=научаване) се е схващала като част, като клон от знанието, а именно експериментално-разсъдъчния, а в съзнанието и самосъзнанието на човечеството са се включвали и езикът, и изкуството, и поезията, и нравствеността, и философията. . . Макар че именно тогава е станало разпости-

рането на понятието наука върху всички знания (срв. „Наукоучение“ на Фихте или Хегеловото предисловие към „Феноменология на духа“).

Следователно извъннаучните елементи на нашата работа са продиктувани от нуждите на самата наука и са оправдани от нея. Науката е обкръжена и носи в себе си ненауката: реалността, животът са ненаучни, естественият език, с който борави науката, е ненаучен, аксиомите и постулатите на самата наука са недоказуеми убеждения и вярвания и образуват донаучния слой на науката. Затова започналото тук въздействие на ненаучните елементи вътре и вън от науката, взаимното им коригиране и разговорът между тях през главата и тялото на науката носи принципиален и гносеологичен характер и е от полза преди всичко за самата наука: то е нужно за разширяването на обекта на нашето знание, на метода и на опознаващия субект.

Но щега ли е да се осмелиш на такова свободно държане с науката — владетелка на умове! Като горгоната Медуза вкаменява тя всеки, който я погледне, лишава мислите и думите от непринудена свобода и иска да се мисли и да се говори само по определения от нея коловоз, автоматически вмъквайки, магнетически притегляйки върху своите релси всеки, който замисли нещо умно. . . Ето защо, влизайки в крепостта на науката, като с магически кръг се обграждам с *фамилиарност*, която е свежият въздух на непринудената мисъл и дума: „Няма значение, че ти си толкова учена, а аз съм такъв глупак-ахмак, от известна гледна точка съм по-свободен от тебе: виж как се преви под веригите на своите закони и своя език, оплете се, желязна, закосостеняла — да, да! Науката е съвременната Баба Яга! Имам възшебна дума, с която да се предпазя от твоите магии — наивна, груба, простодушна, доморасла (=расла в къщи, а не банална, шаблонна). Изобщо ти винаги си стара (традицията, приемствеността те състаряват), а аз, обикновеният, съм винаги млад и затова съм смел. . .“ Смахнатият, глупакът, шутът е по-близък с краля, равен е нему, може да му каже самата истина в очите, докато на превезтия придворен (=строгия учен), който е скован от етикета и правилата на научната игра, му е много по-трудно да се реши да промълви неочакваното за владетеля съобщение. . .

Така че приетото тук фамилиарно държане с науката, с учените е гносеологическа поза, амплуа, маска, оръдие за получаване на понятия, шперц за отваряне с взлом на сейфа на науката, т. е. меч и в същото време щит: броня, бранеща от нейното смъртоносно излъчване, което действа на най-уязвимите места: „Ти си невежа, а си се заел да съдиш! Засрами се!“ — и наистина, ако се поддадеш, ти се объркваш и замлъкваш и не е по силите ти да започнеш и да довършиш работата, необходима на самата наука. Тя те е съблазнила, предизвикала и тя, ведата, на половината път проверява, изкушавайки те със съмнения, твоята устойчивост и решимост да стигнеш до края на поетия от тебе път; изпитва те дали си мъжествен, достоен за нея мъж. . . Да, Веда е тя, Науката, гадателка: „ведать“ = зная, Науката е днешната Веда.

Образното мислене с мисли съвсем не е проста работа. Тук може да те подведе парадоксалността на самото съчетание: образ с мисъл. В процеса на историческото развитие мисълта полага всички усилия да се отдели от пълната връв в непосредственото съзерцание, на образа — а тук, ето нă, пак ги свързват! Мисълта иска да бъде разбирана само чрез мисъл, на своя територия и не допуска другоземци. Когато естетиката характеризират изкуството като „образно мислене“, думата „мислене“ не се употребява сериозно, а като метафора: само за да потвърди—посочи—със снизхождение познавателната ценност на художественото дело. . . Така че много трудности предстоят още да се обмислят — в мисленето с образи на мисли. . .

III. ПРИРОДНИЯТ ЛИК НА КУЛТУРАТА

Възможно е и обратно насочване на духовните усилия: към явленията на хуманитарната култура да се приложи естественонаучният подход и с това съществено да се обнови тяхното разбиране. Например езикът: очевидна е пряката връзка на звуковете с националната природа, което образува пространство на естествената акустика — една в планините, а друга в горите или в равнините. Както телата на хората от различните раси и народи съответствуват на местната природа, както етносът съответствува на космоса, по същия начин, което не е алогично да се предположи, и звуковете, образуващи плътта, тялото на езика, са в резонанс с характера на националната природа. Езикът е нейна *tuba mirum*, „тръба дивна“ и ако поезията е „на боговете орган жив“ (Тютчев), то не е ли и езикът „орган жив“ на дадената природа, адекватен и равен на нея.

Натурфилософия на езика, естествознание на логоса — ето какъв опит може да се направи. Той напълно отговаря на нуждите на нашия век от взаимно проникване на хуманитарните и естествените науки, от взаимно обясняване и опознаване на едните чрез другите. Но затова трябва да се преодолеят изолацията и навикът да разглеждаме хуманитарните явления само в собствената им среда и с езика на обществените науки, а природните явления — с езика на естествознанието и математиката. Частично този пробив е направен вече в семиотиката и структурализма: системният анализ и точните математически методи се прилагат при изследването на езика, на литературата и изкуството. Но това е подход от логоса и идеалите, отгоре (или отвътре), а сега ние предлагаме да задълбаем по-дълбоко и да изходим от космоса и материята, за да се създаде някаква *физика на поезията*.

За такива изследвания е нужна обща платформа и „метаезик“ — език-средник, на който физическите и поетическите явления да могат да се срещат, да се изразяват и да си откриват взаимно сродните неща. Смятам, че такъв е древният натурфилософски език на четирите стихии: отнасянето на всички явления от битието към една от групите „земя“, „вода“, „въздух“, „огън“. Това не са само материи, а и символи. Поетическите образи във всяко произведение могат да се разпределят и класифицират по тези гнезда — четирите стихии — и естествознанието отдавна е започнало да възприема своите явления като съчетания на четирите елемента. Четирите стихии са своеобразни изначални матрици на всичко в битието. Те са основните елементи на самото вещество на битието и затова се възприемат като основни термини на метаезика, с които може всичко да се обозначава, които може да се пренасят от битието в съзнанието и хората да контактуват и да се разбират взаимно на нивото на съзнанието. Отдавна вече, а особено в XX в., хората се мъчат да създадат над естествените национални езици, твърде много обременени с плътна, тежка вещественост, метаезик, с който да се означава единното, главното, общото, непреходното. И ето измислят език на условно-договорените знаци: А, В, С... Те даже не са символи. Няма преход от тях към реалните, към веществеността, от логоса към космоса (в тях няма преход и от нашия гносис към логоса, който има битийно-изконно съществуване).

Езикът на първичните елементи, чиято морфология е „земя“, „вода“, „въздух“, „огън“, а Еросът, т. е. движението, връзката (дружбата и враждата са на Емпедокъл, а привличането и отблъскването са съвременно научни) е синтаксисът, е метаезик, който няма да се създава тепърва: той е и неизменно ще съществува, независимо от времето, независимо от многообразието на племената и езиците. Неговите термини са ясни и на елинските натурфилософи, които ги нарекоха „четирите стихии“ (т. е. начала) и в индийските упанишади, в които са представени като „махабхута“ — велики елементи (наистина тук са пет: още и

„ефир“ — „акаша“, а в други системи и повече). И съвременното научно знание не се отказва от тях. Та какво са четирите „агрегатни състояния на веществото“, ако не земя (=твърдо), вода (=течно), въздух (=газообразно), огън (=плазма)? Значи материята, цялата предметност на света, се вмества в тях, те я изчерпват.

Те могат да се разпрострат и върху духовната сфера: обикновеният и поетическият език непрекъснато обагрят духа с метафори и цялата художествена образност на света се разпределя по гнездата на четирите стихии в семейства. С тях може да се задълбочиш в сферата на духовното и по-нататък. Например Аристотеловите „четири причини“ (категории от вече чисто духовен порядък) допускат свеждане към стихии и вероятноното разпределение би могло да изглежда така: земята=материалната причина, огънят=деятелната причина. Това изглежда безусловно. Водата=целевата причина (ентелехията), защото предполага течение от някъде и за някъде. На въз-духа остава формалната причина: духовните, невеществени ейдоси,* идеи, макар че са светлинни, огнени. . . По такъв начин освен физиката с тях се означава и метафизиката, способността да се изразява идеалното. Големото преимущество на този метаезик пред всевъзможните условно-договорени езици се крие в неговата универсалност („система“ R, „елемент“ 9 и т. н.). Той винаги е свързан с безусловното (материалното или духовното. . .).

И още: радваща е неговата демократичност, разбираемост даже и за детето, което може да се опре на вещественото ниво и да разбере за какво става дума, а същевременно позволява на абстрактните умове да се издигат чрез стихии във висините на духа и разбирателни тях, да разбират неговите реални. Доколкото никой не е откъснат от този метаезик, и нашето съзнание може да се присъединява по неговите канали към всяко явление и текст и като го чете, да участва посредством известно съвобразение в представянето на различните неща и в тълкуването на техните значения.

Четирите елемента имат свои представители във всички сфери, вещи, науки, дейности, защото всичко сложно се изгражда хармонично¹⁷ от тях в нещо цяло, способно самостоятелно да битува. В геометричните фигури: кубът=земята, октаедърът=водата, икосиедърът=въздуха, тетраедърът=огънят (както сведе това Платон в „Тимей“). В струнния квартет: първата цигулка е огънят, втората — въздухът, алтът е водата, виолончелото — земята. В оркестъра, при което всички инструменти са отчасти „земя“, медните (изливаните, миналите през пламъка на ковашкото огнище и закалените)=огъня; дървените духови=въздуха; струните (от животински жили-нерви)=водата; ударните=земята. В растението: коренът=земята, стъблото (=корито)=водата, листото=въздуха, цветята=огъня, светлината. И т. н.

Четирите елемента имат свои представители и в езиците на народите. Устата е микрокосмос, стеснен модел на пространствено-временния континуум. Когато преминеш в разговора си на друг език, като че ли трябва да си поставиш в устата друга кухня с челюсти, за да бъде вярна артикулацията.

В микрокосмоса на устата: небцето=небето; езикът=човека, индивида, единицата, огъня; устните=мекото, женското, влажното, вълнообразното. Двойката, стихията на водата; зъбите=костта, твърдата, планините, множеството, стихията на земята; дишането=въз-дух. Гласните са като координати на пространствено-временния континуум: „а“ е вертикалът, горе — долу, откритото пространство; „е“ е ширината; „и“ е далечината; „о“ е центърът; „у“ е дълбочината, вътрешното. Съгласните запълват чистия космос с разнообразие, при което беззвучните експлозивни=мъжкото начало на огнеземята; звучните и сонорните носови=женското, водата; фрикативните=въздуха и т. н. Изяснявайки

* От гр. *éidos* — „образ“ (бел. на прев.).

¹⁷ Хармония — от гр. *ἁρμόσω* — съзиждам. Хармонията — съзидател.

относителното тегло на всички елементи във фонетиката на езика (още предно- и задно-, горно- и долноезичните звукове), може да изброим в лабораторията на устата йерархията на ценностите в дадения пространствено-временен континуум, което тук е по-важно: горе (долу), пред (зад), далечина (ширина), зенит (надир), мъжко (женско) и т. н.

Е, а какво излиза при натурфилософското тълкуване на един поетически текст? Когато поетът говори: „на желанието огънят в кръвта гори“, физическата стихия огън се пренася = мета-фора в Психеята и се отъждествява с душевната акция на „желанието“. Сега ние ще се опитаме да снижим поезията до физиката и сериозно, за чиста монета да приемем и почувствуваме „желанието“ като естествен огън (който пари!), като елемент от стихията на огъня, т. е. когато буквално и наивно започваме да слушаме (възприемаме) и тълкуваме този метафоричен вик (крясък), от който днес поетите се опиват, отнасяйки се не сериозно, а игриво към подхвърлените от тях в един глас чрез словосъчетанията реални, и изведнъж ще почувствуваме неочакваното освежаване на метафората, смъкването на утвърдената завеса на поетическите стандарти и клишета. Извършва се вторично пренасяне (мета-фора) назад и това се възприема не само като демаскиране на образа, минус-образ, а като нов образ, като прибавяне към образа, метафора на квадрат. Така че *физиката на поезията* се оказва своеобразна художествено-поетическа работа: пренасяне на пренесеното, при което образите не само се анализират, но чрез анализа се създават нови образи. Самият акт на налагане на четирите стихии от древния език върху съвременността, улавяйки и отъждествявайки края и началото на духовната история на човечеството, е основна метафора (= пренасяне) и образува метафорично поле, от което се прибира богата жетва от образи и асоциации. В споменатата вече публикувана работа „Космос Достоевского“ и в още непубликуваната „Космос Тютчева“ правих тези опити и зная, че се чувствуваш като че ли са ти сменили очилата — всичко ти се представя в неприлична светлина, която заслепява и реже.

Привършвам. Пред съда ви строг
от срам и страх сега бледнея. . . *

Какво порочно може да открият в такъв подход, в какво може да бъде обвинен?¹⁸ В „идеализъм“? — Не, моля, не в това. По-скоро в езичество, в стихийен материализъм. Да, може да го обвинят в отстъпление от диалектическия, научния материализъм, в материализъм не механически, а, тъй да се каже, „органически“, натурфилософски, пантеистически: може да го обвинят и за метаезика на „четирите стихии“, и за натуралистичното тълкуване на материята като Матери(я) и за много още неща. . .

„Какво в отговор ще кажеш ти?“

Да, моля ви, ето какво. Първо, спомних си известния от историята на съветската култура от 20-те години (Пролеткулта, РАПП, РАПМ и т. н.) опит да се нарече художественият метод на новото социалистическо изкуство и литература „диалектикоматериалистически“, който беше справедливо разкритикуван от партията като вулгарен социологизъм, и художественият метод на новото изкуство и на литературната критика (т. е. теорията, размишленията за нея) беше наречен в крайна сметка с художествено-специфичния термин „реализъм“ („социалистически реализъм“). Доколкото образното мислене с мисли става на границата между науката и художеството, гореприведеният аргумент може да се отнесе и към него: не трябва тук да се изисква безукорна научно-философска строгост, а трябва да се допусне известна „поетическа свобода“ на трактовките,

* Откъс от писмото на Татьяна до Онегин в превод на Григор Ленков (бел. на прев.).

¹⁸ Това е пак „статийният персонаж“, който априорно трепери.

трябва да се съобразяваме и с индивидуалния характер на преживяването на общите понятия.

Второ, даже разсъждавайки чисто научно, е обидно за онова обедняване, до което понякога стига диалектическият материализъм — до такава степен „се диалектризира“ в някои работи, че даже се софистицира и се разяжда собствената база-материя. Нима ще я доловиш — чуеш — зад кучешкото ръмжене на свръх-научните термини, понятия, които са идеи (=духовни образи) и „думи, думи, думи...“? У класиците на материализма диалектическият образ на материята е бил неотделим от живото поетическо преживяване, от съзерцанието на природата в цялата ѝ многообразност. Неслучайно Маркс е обичал пантеиста Гьоте, завършващ „Фауст“ с думите за „Вечната женственост“ (също вариант на образа на Великата матери(я)), а също така и елинското изкуство, и натурфилософията. А когато някои диалектически материалисти едва споменават природата, изговаряйки през зъби словосъчетането „майка-природа“, то не само че не се чувства любов към природата, но не се и отдават на достатъчна синовна почти-телност към материята, която не напразно открито е прилязла—влязла — в научно-философската терминология от корена „матер“.

Съвсем не е вредно, не е лошо и няма да е отстъпление от диалектиическия материализъм, ако някой започне да клони към стихийното, което пък позволява да се освежи и отново ярко да се представи и да се преживее образът на материята. На материята не ѝ е достатъчно само разбиране: тя изисква от преданите свои бхакти и любов — и този начин на духовно овладяване. А ето, че духовният Ерос съвсем не се чувства в голяма част от разсъжденията за материята: всички говорят за нея, а техният ръмжащ език издава съвсем друга музика и интонация и се чувства, че въобще не я обичат, а им е скъпо нещо съвсем друго...

Между впрочем такова чувствено възраждане на прекрасния образ на Материята (от типа на това, което е в поемата на Лукреций „За природата на нещата“), който може да се обича, съвпада със забелязвания напоследък у нас и въобще в света екологически курс на грижливо отношение към природата, а също така започнаха да се ценят—щадят — и „четирите стихии“: земя, вода, въздух, огън (светлина). Естетическият образ на материята е конгенитален и съвременен на етичното отношение към природата. Разбира се, когато „материята“ е само категория, а „майка-природа“ се оценява само по вложения в нея труд, тогава я унищожавай, без да се замисляш: разделяй — и така владей. Ако не само я разбираш (=овладяваш) и я подчиняваш по кантовски на нашите понятия и ценности, но се и съобразяваш с нея като с равна, или като с по-малък брат по битие (т.е. да встъпиш в етични отношения с нея), а даже нещо повече — и я обичаш (а любовта включва и елемент на саможертва на любещия към любимия), тогава вече на този образ, който държи в ръцете си гносеологическите карти вместо понятията, ще се наложи да бъде по-спокоен, по-самокритичен; даже на опита (=разпит за научаване на тайните на природата чрез изтезания със средствата на експеримента) от лат. *regime* „погубвам“) ще се наложи да се посвие пред кроткото наблюдение и съзерцание и даже — страхувам се да го произнеса — пред умозрението — толкова е дискредитирана тази дума.*

Но вашта чест ми е залог
и доверявам се на нея. . . *

Според преданието „скорпионезичният“ Архилох в ямбове жалел своите оскърбители. След един от моите неуспехи облекчих душата си, като съчиних следната притча за този, който не забелязва ползата там, където я виждам аз:

* Краят на писмото на Татяна в превод на Гр. Ленков (бел. на прев.).

Фотон и Атом
(физическа притча)

Веднъж, това се случило някъде в края на XIX в., струва ми се, в Кавендишевската лаборатория,* един Фотон се сблъскал с някакъв Атом, предизвиквайки фотоэффект, и помолил Протона на този Атом да го пусне в неговата обител. Тогава Фотонът не знаел, че е фотон, т. е. частица, а преобладавало мнението, че е вълна; Атомът не знаел, че е съставен, Протонът още не бил открит. Вярно, Фотонът като блудния син, отгървал се от своя фотоизточник, не бил толкова уверен в своето прозвище „вълна“ и подозирал нещо. Затова започнал да се моли на частицата Атом.

Но строгият Протон се противопоставил с думите: — Кой си ти? Лепнат ти е прякорът „вълна“, значи си скитник. Аз съм устойчив атом, дом. А вълната, както е известно, живее в открито поле. Ти си светлинна вълна, затова „върви си, о, страннико, не те познавам аз“ и продължавай да се движиш в присъщото ти електромагнитно поле. А аз съм атом, неделима частица и нямам нищо общо нито с полета, нито с вълни и не искам да имам!

— Но моля Ви! — възразил Фотонът — може да не съм само вълна: това може да се открие точно във взаимодействие с Вас, Атома. Може да се окаже, че Вие не сте не-делим а-том, а също сте съставен от нещо — възможно е даже от вълнови частици. Пуснете ме! Нека видим какво сме в същност, а не по име: да проверим имената си и да се опознаем взаимно. Може да сме роднини? . .

Но Атомът бил непреклонен и не го пуснал и така не узнал нито явлението фотоэффект, нито спектъра на своите енергетични нива и състояния. Бедата била в това, че Фотонът нямал честотата, необходима му за влизане-излизане.

*Превела от руски:
Лиляна Райнова*

* Физическа лаборатория при Кембриджския университет в Англия (бел. на прев.).

ЗА ВЪЗМОЖНОТО СЪДЕЙСТВИЕ НА ХУМАНИТАРНИТЕ НАУКИ В РАЗВИТИЕТО НА ЕСТЕСТВЕНИТЕ

С хармонията алгебрата да проверим*

Георгий Гачев (Москва)

Вместо увод: За матрьошките и за Янус.

В литературното творчество е известен похватът на вграждането (рамкирането) или на разказа в разказ, при който повествованието се гради подобно на матрьошките — едно в друго. А в случая самият живот за осем години остана причина изложението на моята идея да наподобява трилстен пирог. Отначало тя, гола и незащитна, бе изразена в писмо до потенциален меценат. След пет години рискувах и я изпратих в едно естественонаучно списание и като получих оттам въпроси и забележки, започнах да им отговарям, в резултат на което около ядрото се натрупа дебел слой от разяснения. Но, както е казвал Гаврила Державин, „един иска диня, а друг — кисели краставички“, т. е. утешавайки един учени, раздразних други и, отчаян, се върнах в лоното на майката-литература като неин блуден син и втората част писах за литературно-художествено списание. Сега ядрото се възправи в две обвивки и с две лица подобно на двуликкия Янус: едното лице е обърнато към естествознанието, другото — към литературата и хуманитарните науки.

Това, което се получи в крайна сметка, представлява не просто „статия“, „повдигаща въпроса“, а до известна степен история за раждането и съдбата на идеята, написана под формата на изповед на нейния родител (чийто „аз“ е също до известна степен образ на „мислител“ и не съвпада напълно с емпирическият автор на следващия по-долу текст).

24 януари 1978.

I. ХУМАНИТАРНИЯТ ЛИК НА ЕСТЕСТВОЗНАНИЕТО

Длъжен съм, преди да започна, да направя едно разяснение. Долният текст беше написан преди шест години, когато авторът, филолог и литературовед, работещ в секцията по теория на литературата и естетика към Института за световна литература, за първи път попадна на новата за него идея, на новото поле

* Перифраза на стих от „Моцарт и Салиери“ от А. С. Пушкин (бел. на прев.).

за дейност: да строи мост (да прокопава тунел?) между хуманитарните науки и естествознанието. Той изложи открилия се пред него кръг от проблеми и възможни изследвания под формата на нещо като „епистола“ до учените, с което търсеше „меценат“, който да му повярва и да му даде възможност да работи. Меценатът се появи — ИИЕиТ* — и вече четири години аз работя там над осъществяването на обявената програма. Както винаги, при вникване в работата всичко се оказва по-сложно и по-трудно, отколкото изглеждаше отстрани, така че можах да осъществя само малка част от програмата. Затова сега вече не мога с леко сърце и така ентусиазирано да говоря за открилите се пред мене хоризонти. Те вече се постесниха. Сега не мога да напиша обща статия с радостния възклик „Еврика“, а само по-частна, по-унила и позитивно-трезва.

Какво да правя? Може би на мястото на възторга естествено идва отрязването? Или те имат значение именно когато се допълват взаимно, защото тогава загребват от Истината по-дълбоко и по-пълно? Затова се осмелявам да композирам следващия опус като дует, в който първи глас извива сопранни фиоритури, а вторият глас, разположен зад ограда и защитен от забележки, се подсмива като скептичен фагот. Разликата между двата гласа-текста е и в интонацията: основния текст писах, когато се намирах на територията на художествената литература, и обкръжен от образи, предизвиквах поетите и дразнех учените, а коментарите към него — когато преминах на територията на науката, за да се оправдавам пред съда на нейните високи изисквания и да моля за снизхождение. Тези два гласа са като пламенния Флорестан и меланхоличния Евзбий от „Карнавал“ на Шуман. . .

1

Днес хуманитарните знания все повече прибегват до методите на точните науки: служат си с математическата логика, използват статистиката, изчислителната техника — това е вече дейност, която е призната за полезна. С алгебрата проверяват хармонията в лингвистиката, в теорията на стиха, в изкуствознанието, психологията, социологията и т. н. Хуманитарните науки са в процес на сближаване с естествените и се ползват от методите и резултатите на последните.

Но самите те в състояние ли са да помогнат с нещо на естествознанието и техниката? Или могат само да ги ползват, без да им дават нещо в замяна?

След като дълги години се занимавах с проблема за националните образи на света и разбрах как се отразяват те в изкуството и в литературата,¹ аз си зададох въпроса: а как се отразяват в по-отвлеченото мислене? Има ли такова явление като национални логики? С тази цел изследвах образността в „Критика на чистия разум“ на Кант и открих, че линиите, по които се движат логическите построения на философа, се обуславят от присъстващо в разсъдъчната система цялостно съзерцание, което е скрито, стои на заден план, но прониква в разсъждението, проявявайки се като зачатъци на образност; това цялостно съзерцание съответствува на германската структура и картина на света, която предварително бях разкрил, анализирайки поетическото творчество на Гьоте.

Кант се чувствава приказан принцип, който е призван да спаси девойката Метафизика, омагьосана от схоластиката, и започва да ѝ строи къща за живеене, загрижен за почистването на мястото и издигането на основите ѝ. В немското

* Институт по история на естествознанието и техниката към АН на СССР.

¹ За националните картини на света виж статията ми: „О национальных картинах мира“ (В: Народы Азии и Африки, 1967, № 1); „О русском и болгарском образах пространства и движения“ (в кн. Поэтика и стилистика русской литературы. Л., 1971, с. 300—312); „Космос Достоевского“ (в кн. Проблемы поэтики и истории литературы. Сборник к 75-летию М. М. Бахтина). Саранск, 1973, с. 110—124.

светоусещане битие е Haus, вселена — мироздание, тук антиномията Haus — Raum е важна, т.е. дом (=Фихтевото „Аз“) и пространството (=„Не аз“), празно, но жизнено важно, което трябва да се покори със стремежа Streben и порива Drang за действие Tat. (Тук споменавам архитипичните за немците аксиоми = ценностни първопонятия.) Също така е важен тук образът на родословното дърво (Stammvaum), което е модел за развитие (Werden). Древните германци имали обичай да сядат пред къщата си дърво. У Вагнер, в декорите на I действие на „Валкирия“, в дома на Зигмунд и Зинглинда има свещен ясен, така че тук са съвместени двете основни митологеми. Кант, издигайки етажите, преградните стени и покрива на зданието на чистия разум, неведнъж прибегва до сравнението с разклонено дърво. Аксиомата за вътрешното като свое, в противопоставянето му на външното като чуждо, е зафиксирана и в езика: „възпоминание“, на немски — Eg-innerung, т.е. буквално „овътрешняване“, а „отчуждение“ — Ent-äusserung, т.е. „овъншняване“. Постоянни у Кант са образите на съда на разума над самия себе си и на рицарския турнир (не може да не си припомним тук Шилер).

И така, като се усъмних: а чист ли е чистият разум? — аз се натъкнах на *образен априоризъм*, скрит под логическите построения и силите полета на своите първообрази и предопределящ резултатите от философията.

Тогава си зададох въпроса: а как е в естествознанието? Като разгледах Кант-Лапласовата система за света, видях, че за аргументацията си Лаплас използва арсенал от понятия и образи, система от ценности и логически ходове, която познавам от образността на френските поети и художници, докато Кантовата аналогична система на мирозданието се изгражда въз основа на ценностите и образите на немския Космо-Психо-Логос. В „Германия мъглива“* Кантовият свят се образува от мъглявини и разпръснати сред празното пространство твърди (плътни) частици материя под въздействието на силите на привличане и отблъскване: вихрите се съставят в тяло под действието на механически обработващите ги сили на въртене, а разстоянията се установяват постоянни и непоклатими под действието на силите на отблъскване, излъчвани от вътрешността на частиците, на индивидите и на „аз“-а. Отблъскването (сравни Хегеловата отрицателност) тук е по-важно от положителността на привличането. Отначало Кант екстраполира сградата на нашата слънчева система на Млечния път, а после и на вселената, която със съотношението на своите оси и плоскостите изглежда като грандиозен Haus с основа и надстройки, с греди и подпори.

Според Лаплас същият строеж на вселената се получава от *течност*, разлята в световното пространство и способна равномерно да предава всяко налягане (също френско откритие — на Паскал) и понеже, огнена в началото, се охлажда, тя преминава в друго агрегатно състояние: в тяло, под действието на *свиването*, в кондензацията. Важно е да разбереш към какво се обръща мислителят като към непосредствено ясно? Кант разпалено разсъждава: непоносимо е, че в *сградата* на слънчевата система имаме такъв строен ред, а във вселената е хаос. Трябва редът на Haus'а да се разпростре върху хаоса на вселената. Лаплас пък обяснява разнообразието и различното движение на небесните тела с различните климати и температури на течната среда: „Нима не може да се допусне безкрайното разнообразие в строежа на живите същества да е в зависимост от температурата на небесните тела. . . , след като само едно различие в заобикалящата ни среда, климатичните условия например, предизвиква необикновено разнообразие на формите?“ (цит. по кн. на Ф. Д а н е м а н. Очерки истории естествознания в отрывках из подлинных работ. СПб., 1897, с. 133—134).

Естественият земен живот сред влага и топлина, тънкото усещане на климата и средата посредством кожата и фибрите, посредством галската плът, по-чув-

* Израз от „Евгений Онегин“ на Пушкин, гл. II, VI (бел. на прев.).

ствена и по-реактивна от немската, с една дума, плътността и наситеността на чувствено-телесния живот подбуждат ума да избере течността и топлината — това са реални, които се възприемат преди всичко чрез сетивата за осезание, обоняние и вкус, т. е. чрез предимно телесно-практическите сетива в сравнение с предимно теоретическите сетива за зрение и слух, които теорията на немца Кант използва за своята умозрителност: именно зрението и слухът, възприемащи от разстояние и отвлечено, ни карат да допуснем съществуването на пустотата, докато осезанието (което е първично сетиво и в космогонията на Декарт), вкусът, обонянието са сетива на непосреден контакт (= допир) и предразполагат към страх от пустотата, към представа за света като за течна плътота, която е само в различна степен плътна. Отвлечената система на Лаплас по своите аксиоми се намира в един континуум, в един мироглед, не, по-точно в едно светоусещане (защото мироглед съответствува по-добре на немците — *Weltanschauung*) с *Parfums exotiques* („Екзотичните парфюми“) на Бодлер, с *boire et drink* („пия“) на вечно жадния Пантагрюел на Рабле, с *chaleur* („жар“) на Камю, която в „Чужденецът“ е първопричина за загубата на душевното „равновесие“ (фр. *équilibre* — „равновесие“ се състои от корените: *equus, égal* — равен и *libre* — свободен, така че лозунгите на Френската революция се съдържат потенциално в трактата на Паскал „За равновесието на течностите“) и фигурира пред съда като главен подстрекател за убийството. Ненапразно именно във Франция се разви теорията за обяснението на духовнокултурните явления с условията на климата и естествената среда: оттук Монтеско прави заключение за духа на законите у разните народи, Тен — за особеностите на изкуството и т. н.²

По-нататък съпоставката между „Метаморфозата на растенията“ на Гьоте и „Животът на растенията“ на Тимирязев ми показва, че Гьоте навлиза в естествонаучния проблем, носейки със себе си немския интерес към формата и структурата, и разглежда смяната и превръщането на формите и самоизграждането на растението, а Клементий Тимирязев подхожда с достоевско-толстовски интерес към диалектиката на душата на растението, която е разтворена в околната среда, и изследва разтварянето на „аз“-а (на всяка форма) в света. А ако изследва взаимните преходи, то той се интересува не от преходите на една форма в друга вътре в растението (както Гьоте), а от взаимнообмена между вътрешните интереси на индивида и въздействащата среда, т. е. живота.

Значи, първо, там, където естествоизпитателите описват света като цяло (или създават теория за един или друг негов член), естествознанието се съприкосновява с поезията, а научните концепции се съотнасят със съвременните на тях (или с еднонационалните) художествени концепции — ето вече предмет за изследване: Светът като цяло у Бейкън и Космосът на Шекспир; сонатната форма и разработка (*Durchführung*) у Бетховен и математическия анализ на Гаус и т. н.

² Ще приведем резюме от наскоро завършената ми книга „Французкият образ на мира и стил мышления (по Декарту). Опыт художественного исследования естествознания“: „Националната картина на света може да се глъкува като система от взаимни съответствия. Почти няма параметри, уникални за даден народ. Навсякъде има всичко, но го има в различни пропорции: различни (височина, пладне) или надир (дълбочина, полунош); светлина-частица или *вълна*; време или *пространство*; пустота или *плътнота*; далечно действие или *близко действие*; интравертност (на психиката) или *екстравертност*; „дърпай“ или „блъскай“ — като причина на движението; йерархията на сетивата: осезание, вкус, обоняние, зрение, слух; музика или *живопис*; рисунок или *цвет* и т. н.

Йерархията на четирите стихии е: вода, огън, земя, въздух; при което огънят е като светлина или *топлина*; мъжко или *женско*; ургия (с усилие сътворено) или *гония* (родено естествено), отнасящо се за битието; права или *крива*; вертикал или *хоризонтал*; далечина или *ширина*; *зенит* (височина, пладне) или *надир* (дълбочина, полунош); светлина-частица или *вълна*; време или *пространство*; пустота или *плътнота*; далечно действие или *близко действие*; интравертност (на психиката) или *екстравертност*; „дърпай“ или „блъскай“ — като причина на движението; йерархията на сетивата: осезание, вкус, обоняние, зрение, слух; музика или *живопис*; рисунок или *цвет* и т. н.

За структурата на френския логос (начин на мислене) е характерен балансът или симетрията, докато в германския логос двойката се схваща като противоречие и антиномия. . .“